

АНОТАЦІЯ

Березніков О. В. Кримінально-правова характеристика наругу над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Херсонський державний університет. – Івано-Франківськ, 2025.

Дисертація постає комплексним монографічним дослідженням питань кримінальної відповідальності за наругу над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого в Україні.

Робота складається із чотирьох розділів. Перший розділ присвячено загальним засадам становлення й розвитку законодавства про наругу над могилою на теренах сучасної України й інших європейських країн. Законодавство про наругу над могилами на території України пройшло довгий і складний шлях розвитку, починаючи з часів Київської Русі до сучасності, і відображає різні етапи історичного, соціального, політичного та культурного розвитку країни. У цьому роботі розглянуто основні етапи формування та розвитку законодавства про наругу над могилами в Україні, проаналізовано ключові законодавчі акти та зміни, що відбувалися протягом століть.

Сучасне законодавство враховує нові виклики, пов'язані з політичними, національними та релігійними мотивами кримінальних правопорушень. Прийняті зміни спрямовані на посилення відповідальності за наругу над могилами та пам'ятниками, що відображає суспільну потребу в захисті моральних цінностей та пам'яті про загиблих. Однак, незважаючи на значний прогрес, залишається необхідність у подальшому вдосконаленні норм для забезпечення належного рівня охорони моральних цінностей в частині глибокого шанування пам'яті померлих та прагнення суспільства захистити місця поховань від осквернення та наруги, чіткого визначення термінів та об'єктів кримінально-правової охорони, що забезпечить ефективне правозастосування.

Компаративний аналіз кримінального законодавства різних країн романо-германської правової системи щодо наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого виявляє значну схожість у формулюванні норм, характері відповідальності та загальному принципі суворого покарання за такі діяння. Однак, є відмінності в деталях і техніко-юридичній конструкції відповідних кримінально-правових норм.

Другий розділ присвячено проблематиці кримінально-правової оцінки об'єктивних ознак наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, що передбачене ст. 297 КК України, постають суспільні відносини, які гарантують повагу до гідності померлих осіб, включаючи їхні тіла, місця поховання та ритуальні предмети. У разі самовільного розкопування, пошкодження, руйнування або в інший спосіб знищення могил чи інших місць поховання, або незаконного заволодіння тілом (останками чи прахом) померлого, урною з прахом померлого, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого, або вчинення дій, передбачених ч. 1 або 2 ст. 297 КК України з корисливих мотивів додатковим безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення виступають відносини власності. Окрім іншого, у випадку вчинення кримінального правопорушення із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, а також за умови настання тяжких наслідків (ч. 3, 4 ст. 297 КК України), додатковим безпосереднім об'єктом посягання стає здоров'я людини.

Можна виділити дві групи потерпілих, залежно від відповідних предметів цього кримінального правопорушення: потерпілі, які є власниками територій, пов'язаних з місцями поховання; потерпілі, які є власниками пам'ятників, намогильних споруд та інших кладовищеньських будівель. Померлі люди, чиї тіла зазнали наруги, не вважаються потерпілими, а їхні останки є предметом кримінального правопорушення.

Пропонується внести зміни до Закон України «Про поховання та похоронну справу». Так, назву статті 1 цього Закону слід змінити на «Поняття похоронної справи» та замість слів «Поховання – діяльність...» вставити «Похоронна справа – діяльність...». Також до цього Закону пропонуються авторські визначення термінів «поховання померлого» та «утримання місця поховання». Пропонується внести зміни до Закону України «Про поховання та похоронну справу», щоб уточнити визначення намогильних споруд і класифікацію будівель на кладовищах. Визначається, що не можуть бути предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 297 КК України, скелетовані, муміфіковані чи заспиртовані останки людини, які використовуються в музеях та навчальних закладах. У разі, якщо такі останки становлять історичну чи культурну цінність, їх охорона регламентується ст. 298 КК України, яка встановлює відповідальність за знищення, пошкодження або руйнування об'єктів культурної спадщини.

Складним є питання щодо класифікації як тіл померлих трупів мертвонароджених дітей, викиднів та ембріонів, вилучених з утроби матері, чий життя завершилося до їхнього повного вигнання або вилучення з організму матері. Померлі в утробі матері заслуговують на шанобливе ставлення суспільства та повинні стати елементом похоронної справи, оскільки вони належать до людського роду. Особливо це стосується дітей, які народилися мертвими на пізніх термінах вагітності, після двадцяти двох тижнів вагітності. Наруга над тілами таких дітей є так само аморальною і соціально небезпечною, як і наруга над тілами людей, які померли біологічною смертю. Тому, щоб забезпечити кримінально-правовий захист принципу гідного ставлення до тіл мертвонароджених дітей, які досягли двадцяти двох тижнів внутрішньоутробного розвитку, необхідно включити до предмету злочинної наруги, передбаченої ст. 297 КК України, поняття «тіло людини, мертвонародженої після двадцяти двох тижнів вагітності».

Розглянувши різні підходи до тлумачення термінів, використовуваних у ч. 2 ст. 297 КК України, і беручи до уваги власні міркування, ми зробили

висновок, що основними спільними характеристиками злочинного впливу на братську могилу чи могилу Невідомого солдата тощо в межах цієї статті КК України є: втрата ними духовних і ціннісних якостей, пов'язаних з пам'яттю про героїчні вчинки померлих і суспільною пам'яттю про важливі події, обмеження їхнього використання та можливість відновлення. Незаконний вплив на такі споруди може здійснюватися будь-яким способом – механічним, фізичним, хімічним тощо – і при цьому не впливає на правову кваліфікацію кримінального правопорушення. Виходячи з визначених критеріїв, ми можемо уніфікувати формулювання цих термінів і запропонувати власні визначення:

осквернення – це протизаконний вплив на поховання, перераховані у ч. 2 ст. 297 КК України в будь-який спосіб, який характеризується паплюженням їх духовних і ціннісних якостей, пов'язаних з пам'яттю про героїчні вчинки померлих і суспільною пам'яттю про важливі події і неможливістю використання за призначеною метою;

руйнування – це протизаконний вплив на поховання, перераховані у ч. 2 ст. 297 КК України в будь-який спосіб, який характеризується значною зворотною втратою ними духовних і ціннісних якостей, пов'язаних з пам'яттю про героїчні вчинки померлих і суспільною пам'яттю про важливі події і значним обмеженням використання за призначеною метою, з можливістю відновлення.

Третій розділ присвячено суб'єктивним ознакам наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого. Враховуючи критерії, закладені законодавцем у правову конструкцію суб'єкта кримінального правопорушення, слід вважати, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 297 КК України (наруга над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого), є фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку – громадянин України, іноземець, особа без громадянства або особа з подвійним громадянством. Це відповідає тяжкості та суспільній небезпеці цього кримінального правопорушення.

Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого, за загальноприйнятою думкою, є кримінальним правопорушенням з формальним складом, яке може бути вчинене лише умисно. З огляду на чинне теоретичне розуміння та законодавче визначення форм вини, уявити необережне кримінальне правопорушення з формальним складом неможливо, оскільки ознака необережної вини, за законом, пов'язана із настанням суспільно небезпечних наслідків, які, у свою чергу, не є складовою об'єктивної сторони формальних складів кримінального правопорушення.

Відсутність кваліфікуючого мотиву расової, релігійної або ж національної нетерпимості у ст. 297 КК України не дозволяє належним чином кваліфікувати відповідні дії та призначати справедливе покарання. Тому, з огляду на поширеність випадків наруги над місцями поховань з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, їх підвищену суспільну небезпеку, необхідність диференціації відповідальності та заповнення прогалин у законодавстві, вважаємо за доцільне доповнити ст. 297 КК України цим мотивом як кваліфікуючою ознакою. Це дозволить забезпечити більш ефективну кримінально-правову охорону поховань та посилити запобігання злочинам на ґрунті такої нетерпимості.

Четвертий розділ присвячено аналізу проблем відмежування складу злочину, передбаченого ст. 297 КК України, від суміжних кримінально-правових складів. Аналіз наруги над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого у співвідношенні з суміжними кримінальними правопорушеннями засвідчив, що основні відмінності між ст. 297 КК України та нормами, закріпленими у статтях 194, 178, 179 і 298 КК України, полягають у різниці безпосереднього об'єкта, предмета посягання, характеру діяння, а також окремих аспектів об'єктивної та суб'єктивної сторін складу злочину.

Спеціальна кримінально-правова норма є окремим видом норми у порівнянні із ширшою загальною нормою кримінального права. У випадку ст. 297 КК України, такою загальною нормою є ст. 194 КК України (Умисне знищення або пошкодження майна), яка виступає як загальна, тоді як

спеціальними щодо неї є ст. 178 КК України (Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків), ст. 179 КК України (Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь), ст. 297 КК України (Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини).

З урахуванням наведених положень і висновків сформульовано пропозиції *de lege ferenda* щодо вдосконалення кримінального законодавства, яке регулює відповідальність за наругу над могилою, іншим місцем поховання або тілом померлого. Автор пропонує внести ці зміни до чинного Кримінального кодексу України та Закону України «Про поховання та похоронну справу».

Ключові слова: кримінальне правопорушення, злочин, моральність, наруга, могила, померлий, власність, заволодіння, крадіжка, об'єкт культурної спадщини, земельна ділянка.